

Békés Márton

SZUBJEKTÍV AMERIKAI FELJEGYZÉSEK*

„Amerika álmodozóvá teszi az embereket. Ki álmodozik Kínáról?”

Lucian Boia: *A Nyugat hanyatlása* (2013)

Amerika mindenekelőtt ismeretelméleti probléma. A fő kérdés vele kapcsolatban az, hogy megismerhető-e egyáltalán. Egzaktul leírni még bajosabb, talán nem is kell. Amerika ugyanakkor megtapasztalható, s ezzel egy radikálisan szubjektív empiria alkalmazására, vagyis az azonosulás és a tagadás szélsőséges pólusainak egygé olvasztására hív fel. Amint Steinbeck írta a '60-as évek elején tett körútjának naplójában (*Csatangolások Charleyval*): „Amerika megismerésének vágyával érkeztem. És nem voltam biztos benne, hogy bármit is megismertem belőle.” Nemcsak azért, mert az államok önálló entitások és megannyi, egymással ellentétes jellemzővel bírnak, hanem azért is, mert Amerika az európai civilizáció önálló életre kelt tükörképeként meghaladja a leírhatóság kereteit. Vagy kikezdhethetetlenül érvényes, pontos megfigyeléseket kell rögzíteni róla (mint tette Tocqueville a *Demokrácia Amerikában* lapjain), vagy egy rögeszmét kell költeni köréje (akárcsak Baudrillard az *Amerikában*). *A középút nem izgalmas, az egyetlen érdekes megoldás e kettő egymásba játszása lehet.*

Adopt a freeway – olvassuk a kaliforniai utak mentén. Az autózás nemcsak Amerika mentalitását formálta a maga képére, de teljesen átalakította a településszerkezetet is. Lewis Mumford már az '50-es években – nem véletlenül épp a szuburbanizáció és az autópálya-építések idején – megjegyezte, hogy Los Angeleset keresztül-kasul szelik az autóutak, területének jelentős hányadát a közlekedési hálózat, a parkolók és garázsok teszik ki. Az autóhoz mint fétistárgyhoz és természetes szükségleti cikkhez való viszonyt, és az ezáltal kialakított egzisztenciális élményt a Dead Kennedys így fogalmazta meg *Buzzbomb from Pasadena* című számában: „Buzzbomb buzzbomb macho-mobile / The road's my slave, that's how I feel. / I cruise alone, I cruise real far / Shoo young punk! I love my car.” Los Angeles nem nagyváros, sőt nem is igazán település, inkább állandóan mozgásban lévő folyamat; *down townja is freeway*. Los Angeles halmaz, központ nélküli kiterjedés. Ez a város maga a közlekedés – *Los Angeles az lakja, aki épp úton van benne.*

ATM drive through – Amerikában mindenből van „menet közben használatba vehető”, azaz *to go* (elvihető) és *drive thru* (vezetés közben használható) változat, nemcsak kávézóból, gyorsétteremből, hanem bankból és gyógyszerházból is. Ki kellene találni a prostitúció

* 2014. október 16. és november 2. között hetedmagammal Los Angelesből New Yorkig utaztunk, tizenöt államot bejárva és körülbelül hatezer kilométert megtéve. Benyomásaim rögzítéséhez és pontosításához köszönöm két útitársam, Böszörményi Nagy Gergely és Vincze Máté segítségét.

efféle verzióját, ha már nem találták volna fel (biztosan megtették). Komolyra fordítva a szót: Amerika mindent útközben intéz, mert útközben lenni számára az eredendő állapot. Az autóból való kiszállás nélkül igénybe vehető szolgáltatások „átvezethető” állapotban állnak rendelkezésre, amely nem csupán amerikai kényelmeskedés. Egy furcsa nomád modernség jele ez, ahol a letelepedés is mozgó folyamat (mindennél jobban kifejezi ezt a *mobile home* fogalma).

„*San Francisco egy állandósult vasárnap hangulatában él*” – jegyezte fel Sötér István ötven évvel ezelőtti útja alkalmával (*Vacsora Carmelben – Amerikai útinapló*). Vele együtt egész Kalifornia különös hely, itt mindig ellentétek kísérik az utat. Ilyen a Big Sur lenyűgöző óceánpartjának időtlen morajlása és a forgalom sietős dübörgése, vagy a vándorhippik gyökerelensége és a szőlőtövek röghözkötöttsége. A legfurcsább mégis a trópusi és az óceáni fák együttélése. Az örökzöld skála két véglete: magányos pálmafák és fenyvesek állnak itt egymás mellett. Kalifornia elnyúló kiterjedése és különleges fekvése miatt szokatlan meteorológiai és természeti viszonyokat produkál: Santa Monica pazar partvidékéhez közel óriásfenyők nőnek, a bohém San Franciscótól párórás autóútra *Big Foot* rusztikus legendáját ápolják, s zavarba ejtően közel esik egymáshoz a sivatag és a burjánzó növényzet sávja. *Kalifornia felkavar és nem hagy nyugodni*.

„*Az amerikaiaknak sok időnek számít száz év, az európaiaknak nagy távolságnak száz mérföld*” – mondja John, az oregoni Portland hűvös és őszi estéjén, hanyagul rendben tartott kertvárosi házában nagyszobájában ülve. A locsogva előadott nagy okosságok helyett a hozzá hasonló ír-amerikaiakra jellemző tömören egyszerű megállapítások bölcsességével osztja meg gondolatát, amely a két kontinens alapvető érzékelési másságáról szól. Idézett megjegyzéséből évekig el lehet élni és feltucatnyi mentalitástörténeti könyvet megírni.

Gas, Food & More – hirdeti Oregon határán egy benzinkút. S valóban, itt minden kapható, amire szükség lehet: nagyürméretű szarvasvadászpuska, teherautós baseballsapka, leszabott címlapú szexmagazin, teriyaki ízesítésű szárított marhahús, álcaruha és kalasnyikov, marihuánapipa és vallásos lektűr. Ezek a boltok nem keveset őriznek még a Vadnyugat mindeneszületeinek emberi klímájából. A legérdekesebb relikvia minden bizonnyal a kamionosok Új Testamentuma, amelyet a sofőrök ingyen elvihetnek; címlapját egy sztrádákból álló keresztúton áthaladó utánfutós teherautó díszíti.

Evergreen State – vagyis Washington állam, az USA északnyugati sarka, nem más, mint hatalmas kiterjedésű hegyvidéki erdő és eső áztatta pusztaság. Az egyik, finnek alapította faluban az autószerelő – amint maga mondja – az „ezeréves Magyarország” építészeti értékeit ecseteli álmélkodva. Át kellene gondolni a tudatlan amerikaiakról szóló legendát. Ki tudja például Európában, hogy mi Washington állam fővárosa? (Úgy tudtam, hogy Seattle, pedig Olympia.) Seattle partmenti üveg irodaépülete előtt megpakolt tehervonat zötykölődik el. A *grunge* szülővárosa nyomokban még ma is emlékeztet az ipari korszak alkonya és az itt székelő Amazon által fémjelzett megfoghatatlan digitális élet-

mód hajnala közötti szürkületre. Az a gyanúnk, hogy még Kurt Cobain életműve is több reményt ad manapság, mint Jeff Bezosé.

„*This ain't a free country anymore*” – mondja a Washington és Idaho határán álló roncstelepe szélén egy farmer, aki arról panaszkodik, hogy a kormány felszólította rozsdás autójának elszállítására, mert azok zavarják az idegenforgalmat. (Bár bizonyára elég kevés errefelé a turista.) Ha ez a véleménye a végtelen búzaföldek közepén, mint mondana vajon Brüsszel euro-központjában? Lehet, hogy szavak nélkül nyúlna puskájához, amellyel elmondása szerint rá szokott löni az autótemetőt fosztogatókra, a kormány ugyanis nem védi meg magántulajdonát. *Freedom is not for free* – idézzük vele együtt a katonai temetők feliratát.

Az idahoi motelszoba – és sokezernyi államokbéli mása – állólámpáit zörgő selyempapírba csomagolták, így biztosítva a csírátlan átszállás zavaró higiéniáját. Amerika megannyi tranzitfelületét naponta makulátlanná teszik, hogy az úton levést időnként megszakító pár órára tiszta körülmények közé kerüljünk. Ez a tisztaság azonban taszító sterilitás, amelyet szívesebben cserélünk fel a lepattant detroiti *mocsokmotel* gyanús illatú ágyaira, csorba tükrére és a szobákon keresztül zajló amerikai népvándorlás padlószőnyegbe ivódott szagára. A szobában körülnézve nincs olyan testnedv, amely hiányozna a falakat borító, dohánytól sárga, foszladozó tapétáról.

Montana is the best – mondja kérlelhetetlen magabiztossággal és páratlan meggyőző erővel a parkoló közepén álló kávésbódé ablakán kihajoló szőkeség. A hatalmas kiterjedésű állam (amely húszezer négyzetkilométerrel nagyobb Németországnál) későn népesült be, az USA 41. államaként alapították 1889-ben. Közel 377 ezer négyzetkilométerét alig 990 ezren lakják, területét tekintve a negyedik legnagyobb, népesség dolgában viszont csak a negyvennegyedik (népsűrűsége a harmadik legalacsonyabb). Megszeretni olyan kevés idő kell, amennyire hosszú ideig tart átutazni nyílegyenesre feszített útjait. „Szerelmes vagyok Montanába” – írta Steinbeck, mert itt „hatalmasak az arányok, de ez nem nyomasztó”. A sík völgyek szemhatárát oldalról festői hegyek szegényezik (az állam jelszava ennek megfelelően *Open Sky Country*), amelyek lekopott platói és havas csúcsai inkább hívogatnak, mintsem fölénk tornyosulnának. A montanai emberek is ehhez hasonlóak: büszkeségük nem rátartiság, hanem befogadó gesztus. Ennek köszönhetően nyugatról kelet felé tartva mindenki kicsit montanai lesz.

Midwest – a Közép-Nyugat (Illionis, Indiana, Iowa, Kansas, Michigan, Minnesota, Missouri, Nebraska, a két Dakota, Ohio és Wisconsin), amelynek meghódítása kemény munkába került, és rengeteg mítosszal gazdagította az amerikai képzeletet, végsősoron a *pioneer*-szellemnek köszönheti létét. A Közép-Nyugat nyugati része – és persze Idaho, Montana meg Wyoming – egybefüggő, nyílegyenes, kelet–nyugat és észak–dél tájolású úthálózata a földek parcellázását idézi, amelyek mellett farmok, legelők, itatók, gabonasilók, olajkutak és szél erőművek állnak. A településnevek – amelyek csupán öt-hat

generációval ezelőtt keletkeztek! – mindent elárulnak: Buffalo, Pioneer Village, Crazy Woman Creek, Rapid City. A legkésőbb benépesült és megalapított államok gyakran zord időjárása és az ezzel kapcsolatos emberi erőfeszítések emléke máig romlatlanul raktározta el az amerikai dinamizmus kezdeti lendületét. *A Közép-Nyugat tulajdonképpen a Nyugat közepe.*

A Yellowstone Nemzeti Park három állam határán helyezkedik el, a természet ekkora méretű szeszélyét nem birtokolhatja egyetlen. Ha Engels szerint Franciaország az az ország, ahol minden osztályharcot végigharcoltak, akkor az Egyesült Államok az, ahol az ember a természethez való viszony egész skáláját végigpróbálta. Így a természetvédelmet is elvitte a falig. A kilencezer négyzetkilométeres kiterjedésű nemzeti park domborzati és növényzeti viszonyai, geográfiai gyakran nem mások, mint geológiai anomáliák, a flóra önkényes tréfái, meghökkentő ökológiai kivételes állapotok. Itt fokozottan igaz, hogy Amerikában a tér mindig győzedelmeskedik az idő fölött, mert az a grandiózus távlatok miatt referencianélkülivé lesz. Itt az ember a díszlet. „Amint Észak-Amerika földjére lépünk, egy teljes kontinens jelenlétét érezzük – a tér itt maga a gondolat” – írja Baudrillard.

Reptile Garden, vagyis szabadtéri dinoszaurusz-múzeum. A Közép-Nyugat államaiban nagyon sok őslénymaradványt tártak fel, amelyek műanyag másait az út mentén létesített őslényparkokban lehet megtekinteni. A százötven éves városok és a többmillióéves fossziliák egymásra rétegződése pulzáló mozgással morzsolja össze az időt. Errefelé nem a mennyiség nő (bár Európából nézve így tűnik), hanem inkább az intenzitás.

Monster truck – így nevezik azokat a hatalmas kamionokat, amelyek csőrös orra, zord ablakpárja, emelet magasban lévő vezetőfülkéje, nyolc-tíz tengelye és dübörgő hangja inkább démonikus jelenésre, mintsem gépjárműre hasonlít. Fenséges és borzongató, ahogy elhaladtukban százliternyi vizet porlasztanak maguk után és a természet erőivel vetekednek. Mondhatnánk azt is, hogy ezek az autók dinoszauruszai, amelyek jól illeszkednek az amerikai megalománia és a fossziliák iránti érdeklődés közös metszetébe.

A Walmart és parkolója mindenütt *super sized*. Magától értetődik, hogy ekkora helyekre csak garzonlakás méretű *pick up*ppal lehet járni, amely bevásárlás után lassan hömpölyög tova a kisvárosok főútjain. A gigantikus bevásárlóközpontok és a túlméretezett adagok láttán európaiként gyakran a pazarlás jut eszünkbe. Ennek egyik jellemző aspektusára Steinbeck is felfigyelt, mondván: „a csomagolás, amit annyira szeretünk”, tartalmával egyenrangú lett, ráadásul „sokkal többet dobunk el, mint amennyit felhasználunk”. S valóban: Amerika csak saját szemetéből dúsgazdag lehetne! Itt a túlfogyasztás tartja fenn a gazdaság működését. A pazarlás ökonómiája egy fordított aszketikus protestáns etikának engedelmessékedik.

Trust me, save money – hadarják egy rádióspotban, *WORK HARD, LIVE BETTER* – üzeni egy közkedvelt autósmatrica. Szerte az Egyesült Államokban tapasztalható a weberi protestáns etika már-már didaktikusan közvetlen szellemisége. A megtakarítás, a szorgalom, a se-

rénykedés (iparkodás!) tömegvonzása ott a legnagyobb, ahol az első telepesek az 1600-as években letelepedtek. Pennsylvania és New England régiója ma is ennek jegyében él. A települések tiszták, takarosak, minden olyan *tüchtig*, mint nálunk egy német falucska, ami nem csoda: az északkeleti lakosság felmenői között az angolok mellett leginkább hollandok, svábok, szászok és svédek vannak. Noha nyoma sincs már az első telepek fekete ruhás puritánjainak – akik aggályos hűséggel követték a táncot betiltó, de a kamatszédést engedélyező Kálvin előírásait –, a jókedv sem virágozik annyira, mint az Államok déli részét sajátos latinó *reconquistá*val visszahódító spanyolajkú környékeken. A jövő gyakran azoké, akik fűszeres ételeket esznek és a füvet nyírják.

Choose your ride: POLICE or TAXI – ez áll fekete betűkkel egy ütött-kopott, de nem különösebben régi fehér Chevy oldalán. A helyi polgárőrség járgányának ironikusnak ható felirata komolyan is veendő: a jófiúk számára taxiként is igénybe vehető, de a sofőr a gonosztevőkkel szemben akár el is járhat. Nagy különbség, hogy nálunk a taxis rendőrnek képzeli magát, Amerikában a rendőr taxisnak.

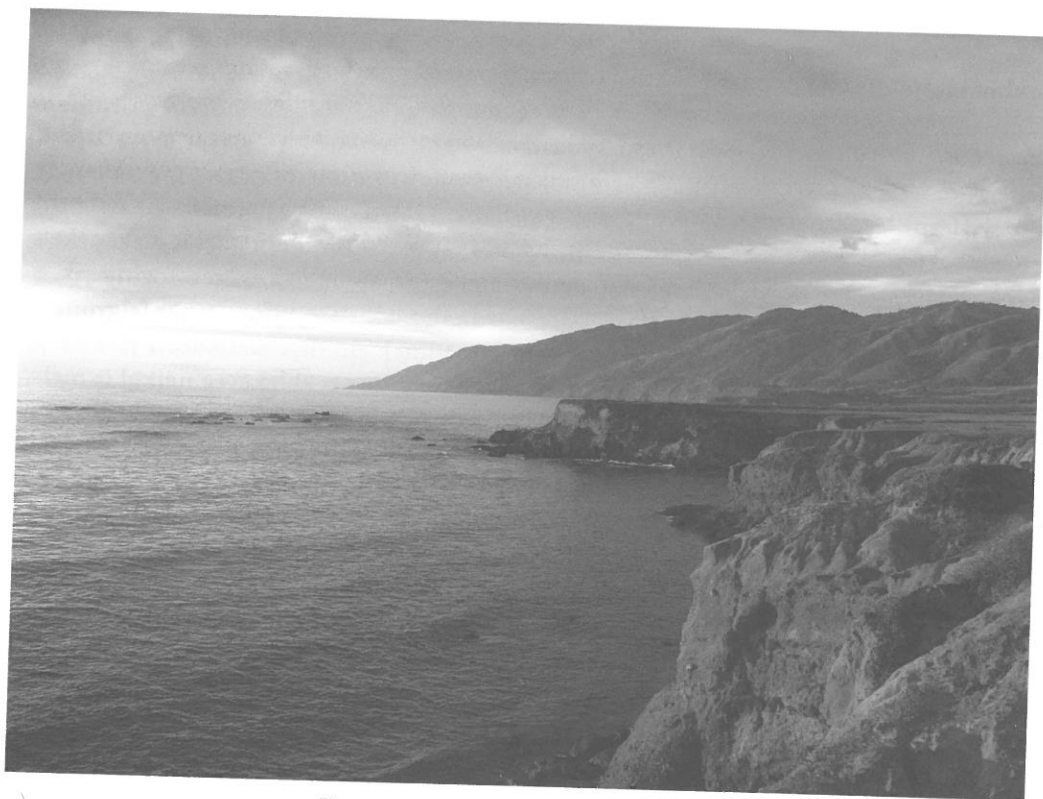
Windy City – Chicago valóban nagyon szeles. Ennek kísérteties felhangot ad, amikor a koraestére kiürült üzleti negyed, azaz a korábbi belvárosra épített felhőkarcolók környékére lépünk. Emberek sehol, sarok sarok után nyújtja ugyanazt a geometrikus látképet. A mellettem álló megjegyzi: Milyen kihalt, ugye? Igen, de egy banknegyeddal nem történhet jobb, mint ha egyszerűen kihal.

Motor City – ez volt az autógyártás csúcspontján Detroit neve. Az amerikai motorizáció fellegvára látta el a kontinenst gépjárművekkel, komoly öntudatot adva a gyárakban (a Buick, Cadillac, Chevrolet, Chrysler, Dodge, Ford, GM, Pontiac üzemeiben) dolgozó munkásoknak. Detroit mára demobilizált, halódó város. Az Eminem által is megénekelte *8 mile*, azaz a szegénynegyed leválasztó autópálya mellett az utcatorok erősen foghíjasak, a még lakott házak között hármasával-négyesével állnak a lakatlan, kifosztott és felgyújtott egykori kétemeletes otthonok. Posztapokaliptikus filmek élő díszletei között járunk: a valamikor iparbarokkstilusban épült sokemeletes vasútállomás ablaküveg nélkül is méltóságosan uralja a körülötte terjeszkedő ürességet, a város másik felén emelkedő legmagasabb toronyház tetőhomlokzatára kilométerekről is jól látható betűkkel azt írták: *ZOMBIELAND*. A '70-es évekből másfélmillió lakosból mára hétszáz ezren élnek és harcolnak itt tovább. De Detroit büszke, erős és élni akar. Ragaszkodik az árnyékához, ezért nincs is itt hamis fény. Közvilágítás sehol nincs, csak az autók reflektorai és a talpon maradt üzletek homlokzata ad fényt. Városi rendőrség helyett önkéntesek és vállalkozók látják el a biztonsági szolgálatot, a mindig kivilágított városi színház melletti grillteremben golyóálló mellényben. A színházzal szemben a város másik büszkesége, a „tigrisek” baseballstadionja áll. *Go Tigers!* – mondják és hordják pólófeliratként totemisztikus hittel a detroitiaiak a csapatot buzdító jelmondatot. *Graffiti saves Detroit!* – üzeni egy elkeseredett felirat a délben is töküres belváros valamelyik rég bezárt üzletének rolóján. Ez nem falfirka – ez tanúságtétel.

Power Joga – így hívják a legújabb New York-i sportot, amely a meditatív jógát erősítő gyakorlatokkal, aktív izommunkával ötvözi. Ennél nem jellemzi semmi jobban New Yorkot, amely maga is izzasztó meditáció és szemlélődő intenzitás egyszerre. New York utánazza a világot, a világ pedig New Yorkot. Manhattan sziklára épült felhőkarcolói például feltűnően imitálják a Sziklás-hegység famatuzsálemeit. Amerika folyton folyvást megismétli magát, filmen is. Méghozzá szinte dokumentarista erővel: Los Angelesben valóban vannak olyan emberek, akik úgy élnek, mint a *Baywatch*ban, a *Szex és New York* poénjai napi tapasztalatként fordulnak elő itt. Vajon miért van az, hogy a nyugati parti filmipar állandóan a keleti parti metropoliszról mesél? Hollywood talán közelebb van New Yorkhoz, mint Los Angeleshez? Vagy egész Amerika mégiscsak egyetlen közös álmodozás volna?

Posztamerikai depresszió – ahhoz az ébredés utáni csalódáshoz hasonlít, amikor tudatára ébredünk annak, hogy az álomban élesen látott dolog nem a valóság volt. Az álmot nem lehet a valóság küszöbén áthozni, ahogyan Amerikát sem az óceánon.

Kerouac nyomában (Big Sur, California)